

Orsolya Gallos

Madžarščina – nekaj povsem drugega, in to v soseščini

“Nem találok szavakat ...” – “Ne najdem besed ...” – s tem stavkom začne Péter Esterházy več svojih pomembnih besedil. Tudi prevajalcu to duševno stanje, iskanje besed, ni neznano.

Slovenski in madžarski svet: nekaj, kar si je hkrati zelo blizu in zelo daleč. Stična točka je Panonija, v tem primeru Pomurje, kjer Madžari in Slovenci živijo drug poleg drugega od konca prvega tisočletja. Oziroma točka, na kateri si obrnejo hrbet in se drug za drugega ne menijo.

Glede komunikacije z drugimi jeziki, se pravi kulturami, imajo Slovenci kot člani velike slovanske in s tem indoevropske jezikovne skupine *ab ovo* z drugimi jeziki sveta veliko skupnega. Indoevropski jeziki imajo nešteto podobnosti in skupnih značilnosti, in sicer to velja za gramatični sistem, besedni zaklad, strukturo stavkov, sistem glagolov, imenskih besed itd. Slovenski govorec nikoli ne stopi v povsem tuj svet, če se začne ukvarjati z evropskimi jeziki. Madžarskemu govorniku so težki samo prvi trije ali štirje indoevropski jeziki, vsi naslednji so mačji kašelj – sem kot gimnazijka brala pri velikem pisatelju 20. stoletja, Lászlu Némethu. Zgrozila sem se: ali res moram stopiti v ta Babilon? Morala sem.

Madžarščina kot članica ugrofinske jezikovne skupine razpolaga s posebnimi vsebinami in gramatičnimi okviri. Ne indoevropskimi.

Madžarski jezik je bogat in besedni zaklad mnogoplasten. Vsebuje našo tisočletno zgodbo, je stičišče vzhoda in zahoda, v njem je burna zgodovina kraljev, aristokratov, malega plemstva, meščanov, vzponov in padcev. Za bogastvo jezika ima zaslugo naša najstarejša, tisočletna inštitucija, madžarska literatura. Glede leksike madžarski jezik ohranja svoj prvotni obraz. Kljub

temu da Madžari od svojega prihoda na to ozemlje, 895–896, živijo obkroženi z latinsko, germansko, slovansko govorečimi, jim je uspelo ohraniti ugrofinski značaj besednega zaklada, in to 75 do 80-odstotno. To jim je uspelo zaradi intenzivne besedotvorne energije in aglutinacijskega sistema, ki uporablja končnice. Ta zelo samosvoj značaj jezika ne trpi tujih besed v tolikšni meri kot na primer indoevropski jeziki, pri katerih tujke morda sploh ne čutimo kot tujo besedo. Veliko izrazov je prevedenih v madžarščino, kar pa ne pomeni, da si je treba namesto besede *telefon* ali *televizor* za vsako ceno izmisliti nekaj svojega. Pomeni pa, da ima govorec oziroma pisec na razpolago domač in tuj izraz, kvečjemu iz različnih sodobnih in starejših plasti jezika. Norma daje prednost domačim izrazom. Bolnik na primer ne hodi k *okulistu*, *dentistu*, *dermatologu*, ne nosi *longete* in ne uporablja *pincete*, v gospodarstvu ne uvajajo *rebalansa*, v cvetličarnah ne delajo *aranžmajev*, v gledališčih ni *abonmajev*. Za te povsem vsakdanje pojme so na voljo domače besede.

Ena od leksikalnih značilnosti slovenskih besedil je prisotnost izrazov za gorski, visokogorski, gozdni in kraški svet, kot so klanci, soteske, prepadi, rovi, ponori, strmine, goščave, globine. Prevajalec naj za to poišče primerne izraze v jeziku transilvanskih Madžarov, živečih v visokogorskem okolju Karpatov. Zelo dolgo sem na primer iskala ekvivalent besede *hudournik* (*tarpatak*, *zaporpatak*) in nisem še našla prave besede za *tolmun*.

Glede fonetike je madžarščina akustično zelo bogata, saj ima 12 samoglasnikov. Indoevropskega polglasnika ne pozna, zanj je značilno polnoglasje. Glasovi so lahko dolgi ali kratki, zato je madžarščina primerna tako za prevajanje klasičnih kot tudi modernih pesniških oblik. Poudarek je v madžarščini na prvem zlogu besede. Za primer si oglejmo Prešernov *Moto*, ki ga je prevedel Tandori Dezső.

Sem dolgo upal in se bal
slovo sem upu, strahu dal,
srce je prazno srečno ni,
nazaj si up in strah želi.

Reméltem és félttem sokat,
aztán mindkettő elmaradt.
Most szivem borús és sivár:
Reményt s félelmet visszavár.

Medtem ko večina indoevropskih jezikov konjugira, torej sklanja besede, madžarščina kot aglutinacijski jezik uporablja končnice, in sicer jih dodaja osnovi. Sistem končnic je zelo razvit; izražajo časovne, prostorske razsežnosti, namen, vzrok, predmet dejanja itd. Glagol je – prav tako kot v drugih jezikih – najbolj “bogata” besedna vrsta, duh stavka, motor besedila. Raznolikost končnic in možnosti, ki jih ponuja glagol, madžarskemu prevajalcu odpirajo ogromen manevrski prostor.

Madžarščina ne pozna slovničnih spolov. Besedilo z leksikalnimi, nemorfološkiimi, indirektnimi sredstvi naznanja, ali v besedilu nastopa moški ali ženska, kar je v večini indoevropskih besedil takoj razvidno.

Prevajalec mora v madžarščini večkrat uporabiti ime nastopajočega, kar se v slovenskem besedilu brez težav rešuje z glagolskimi končnicami preteklika,

npr. *šel, šla*, ki jasno sporočata spol akterja. Prav tako informacijo o tem, ali gre v besedilu za žensko ali moškega v slovenščini vsebujejo zaimki (*jo, njo – ga, njega; njen – njegov* itd.). Poglejmo eno od možnih rešitev – moj prevod Kocbekove *Črne orhideje* (*Fekete orchidea*):

Šla je v zadnjem delu kolone.
Za njo je stopal Janez, ki se je
vrnil s čela kolone. Kadar je
gosji red zavijal
po izpostavljenem ovinku,
kjer je bilo svetleje, je napel oči,
da bi jo bolje videl.

Katarina a menetszlop végén haladt.
Mögötte Janez lépkedett, aki
az oszlop éléről jött vissza. Mikor
a sor egy kiugró helyre
kanyarodott,
ahol világosabb volt, tágra nyitotta a szemét,
hogy jobban láthassa a lányt.

Avtorjeve besede *Šla je* sem morala konkretizirati z imenom protagonistke, ker brez tega ne bi bilo razvidno, o kateri osebi v koloni govorimo: *Katarina ... haladt*.

V madžarskem stavku ni mehaničnih pravil za besedni red. Pomembno je, da novo sporočilo (*v zadnjem delu kolone – a menetszlop élén*), torej najpomembnejši del stavka, vedno stoji pred glagolom. To je razvidno tudi v pravkar navedenem odlomku pri glagolih *haladt, lépkedett, jött, kanyarodott, nyitotta*, ki so vsi v povednem naklonu, v pretekliku, v tretji osebi ednine.

Pogojnik madžarščina izraža s končnicami/morfemi *láthassa*. Slovenščina uporablja pomožne besede: *da bi ... videl*. Madžarščina potrebuje konkretnjšo določitev predmeta in namesto zaimka *jo* uporablja samostalniki s končnico za predmet: *láthassa a lányt* (*lány* = dekle, *t* = končnica za predmet, *a* = določeni člen).

Če je glagol najpomembnejši element stavka, se stavek začne z glagolom. Pomembno pravilo je tudi, da v popolnoma nevtralnem stavku, torej v stavku "brez poudarka", vsi njegovi deli (predmet, prislovno določilo itd.) stojijo med osebkom in povedkom, kot v našem primeru: *Katarina / a menetszlop végén / haladt*.

Kaj pa dvojina? Slovensko dvojino opazujem z zavistjo in se pred Madžari baham z njo. Vendar jo moram vsakič prevesti s prevajalskimi zvijačami, točneje z zunajmorfološkimi, medtekstualnimi metodami. O dvojini je posebej lepo pisal Drago Jančar (*Posmehljivo poželenje – Kaján vágyak*, 17. poglavje):

Slovenski jezik je najlepši, ker ima
dvojino. Dvojina je lepa, dvojina je
topla, dvojina je Snug Harbour.
V angleščini in v vseh drugih jezikih
je treba dvojino imenovati,
v slovenščini je samodejna:

sva spala, bova zajtrkovala.
Dvojina tretjega izloči

A szlovén nyelv a legszebb, mivel ismeri
a duálist, a kettes számot. A duális szép,
a duális meleg, a duális a Snug Harbour.
Míg az angolban és az összes többi
nyelven a duálist meg kell nevezni,
addig a szlovén nyelv öntörvényűen egy
szóban fejezi ki, hogy mi ketten
együtt aludtunk, hogy megreggelizünk.
A duális kizárja a harmadikat ...

Rada preberem ta odlomek, izvirnik in prevod, občinstvu, ki razume oba jezika in doživlja absurd prevajanja.

Prevod je to pot daljši, ker poleg „dobesednega“ prevoda vsebuje tudi opisne elemente.

K izrazu *samodejna – öntörvényq* smo dodali polstavek *egy szóban fejezi ki, hogy mi ketten együtt aludtunk ... – slovenščina izraža v eni besedi, da sva spala skupaj ...*

Za slovnično kategorijo *dvojina* uporabljam prav tako slovnične kategorije: *duális, kettes szám* – latinski, se pravi mednarodni, in madžarski termin. To pot smo zavestno večkrat uporabljali tujko: *duális*, da bi bilo bolj razumljivo. Poglavje o slovenski dvojini je seveda prevedeno z madžarsko množino. Drugače ne more biti.

Pa še to: madžarski jezik ne pozna indoevropskih t. i. *habeo* stavkov, tipa *Peter ima knjigo – Péternek van könyve*.

Slovenski jezik ... ima dvojino – A szlovén nyelv ... ismeri a duálist. (Dobesedno: slovenski jezik pozna dvojino). Ne obstajajo niti stavki indoevropskega tipa *Dvojina je lepa*. Madžarski stavek nastane brez glagola bivanja, vendar osebek vsebuje samostalnik z določenim členom: *A duális szép*.

Stari Madžari so imeli svojo pisavo z rovaši. Na področju Madžarske so bili prvi spisi, skupna molitev (leta 1200) in prva pesem (leta 1300), prevodi iz latinščine. Prevajanje je imelo eminentno vlogo in v stoletjih so nastale pomembne prevajalske šole, ki so vzpostavile temeljna pravila madžarskega prevajanja.

Pri prevajanju poezije, posebej če gre za malo znane ali manjše jezike, kot je na primer slovenščina, je madžarska praksa takšna: poznavalec jezika naredi dobeseden (filološki) prevod, ki ga opremi s potrebnimi informacijami o ritmu, pesniški obliki, rimah in tudi vsebini. Pripravlja opombe. Tako sem sodelovala tudi pri prvemu izboru pesmi Prešerna (1975, ponatis 2000), moj filološki prevod sta prepesnila imenitna pesnika, László Lator in Dezsú Tandori. Tako prakso poznamo tudi v Sloveniji: Jože Hradil in Kajetan Kovič sta na podoben način pripravila niz izborov madžarskega pesništva.

Pri madžarskih založnikih je živa tudi praksa t. i. kontrolnega urejanja, pri katerem poznavalec jezika pregleda prevod v jezikovnem, leksikalnem smislu. Marsikdaj naleti tudi na napake, na napačno razumljene besede, izraze, včasih tudi na izpuščene besede in stavke. Tako preverjanje pomeni pravo pomoč in prvo potrditev prevajalcu, ki opravlja precej samotno delo, med katerim se lahko posvetuje samo z avtorjem. Sodelovanje prevajalca in kontrolnega urednika mora seveda temeljiti na pravi kolegialnosti in zaupanju. Nato delo nadaljuje literarni urednik.

Prevod – kot vemo – ni mehanično prestavljanje morfoloških elementov stavka. Pri leposlovnem besedilu moramo prenesti predvsem pisateljevo sporočilo. Kako nastane tujejezična različica ključnega stavka npr. iz romana Vitomila Zupana *Menuet za kitaro ... – Menüett gitárra ...?* Ključni stavek je

ZELO VAŽNO JE PRITI NA GRIČ – v dobesednem prevodu: **NAGYON FONTOS FELMENNI A HEGYRE**. Vendar stavek v takem stanju še ne izraža močne zavzetosti, angažiranosti junaka. Poiskati moramo vsebinsko pristnejšo rešitev, ki bo izražala življenjsko odločitev, ki je posledica dolgega moralnega in etičnega procesa. Prevajalec mora izoblikovati emocionalno in etično prav tako bogat naboj. Izvirni stavek ima veliko konotacij. Hrib je v človeški kulturi prizorišče razodetij, srečanj z višjimi resnicami, srečanja z Bogom, s transcendenco človeškega življenja. Dobesedni prevod pa pove bore malo: Zelo važno – *nagyon fontos*; priti – *menni*; na grič – *a hegyre*.

V mojem prevodu ostane glavno poročilo: *a hegyre = na grič*. Na razpolago imam madžarski infinitiv, *menni*. Če infinitivu dodam končnico za osebo, to sporočilo močno okrepi. Torej izberem možnost: *mennem kell*. Beseda *jutnom* ima še močnejši naboj, ker ima širši vsebinski pomen kot glagol *menni – priti*. Uporabila sem tudi glagolsko predpono *fel*, ki pomeni *gor*. Torej *fel kell jutnom a hegyre*. Namesto *zelo važno* sem izbrala *mindenképpen* – kar pomeni *vsekakor*. Stavek v madžarskem prevodu zveni takole: **MINDENKÉPPEN FEL KELL JUTNOM A HEGYRE**.

Prevajanje je zame osebno čedalje intenzivnejše, pravo branje, ki pelje do globljega razumevanja besedila. Vsekakor je zanimiva moja pot po klancih, po izpostavljenih ovinkih, med vasicami, ki se imenujejo Dol, Breg in Grič, na obronku gozda, med rovi in ponori in nad tolmunom, za katerega preprosto ne najdem besede.